

- ҒАЗАЛИ ТОЧИБОВ ШАРИФҶОН ҒАЙБУЛЛОВИЧ**, н.и.ф., дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ “ДДХ ба номи акад.Б.Ғафуров”(Тоҷикистон, Хуҷанд)
- ИСТИЛОҲӢ ДАР ТАРКИБИ МАСНАВИҲОИ АСРИ XIV ВА НИМАИ АВВАЛИ САДАИ XV**
- ГАЗЕЛЬ В КОМПОЗИЦИИ МАСНАВИ XIV И ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XV ВВ**
- Таджибоев Шарифджон Гайбуллоевич**, к.ф.н., доцент кафедры таджикской классической литературы ГОУ “ХГУ имени акад. Б.Гафурова”(Таджикистан, Худжанд)
- GHAZAL IN MASNAVI COMPOSITION OF THE XIV AND FIRST HALF OF THE XV CENTURIES**
- Tojiboev Sharifjon Gaibulloevich**, candidate of philological sciences, Associate Professor of Tajik classic literature the department of SEI “KSU named after acad. B.Gafurov” (Tajikistan, Khujand), **E-mail: tsharif@mail.ru**

Вожаҳои калидӣ: маснави, ғазал, омезиши жанрҳо, таносуби ғазал бо маснави, навпардозӣ, маснавиҳои ошиқона, маснавиҳои таълимӣ ва ирфонӣ

Мақола ба баррасии истифодаи ғазал дар маснавиҳои асри XIV ва нимаи якуми садаи XV ихтисос ёфтааст. Хотирнишон мешавад, ки бар асоси навоариҳои шоирони маснависарои садаи XIV ва нимаи аввали қарни XV чаҳорҷуби суннати жанрҳои адаби шикаста шуда, ба таркиби жанрҳои муҳташам ба шумумли маснави вуруди бесобиқаи жанрҳои нисбатан хурди гинои, аз қабилӣ фард, рубои, қитъа, ғазал ба вуҷӯ пайваст, ки дар натиҷа як навъ омезиши жанрҳо падидаи омад. Маснависароёни давраи пажӯҳишӣ, монанди Авҳадии Мароғай, Салмони Соваҷӣ, Хоҷуи Кирмонӣ, Котибии Нишопурӣ, Имоди Фақеҳ, Убайди Зоконӣ, Рукниддин Соини Симнонӣ, Ибни Имод, Ибни Ямин, Ибни Насӯҳи Шерозӣ, Мири Кирмонӣ ва дигарон дар миёни маснавиҳои хеш муносиб бар вазни манзумаҳояшон аз як то панҷоҳ ғазал овардаанд. Тамоми ғазалмаснавиҳо бо муҳтавои аслии асар пайванди маъноӣ доранд ва зебоиву ҷаззобияти каломӣ шоирро афзуда, архитекtonикаи маснавиҳоро боз ҳам мустақкам менамоянд. Собит мегардад, ки агар то асри XIV ғазал танҳо дар таркиби маснавиҳои ошиқона мушоҳида шавад, дар асри XIV ва нимаи аввали садаи XV ба сохтори маснавиҳои таълимиву ирфонӣ низ роҳ ёфт.

Ключевые слова: маснави, газель, синтез жанров, соотношение газели с маснави, нововведение, любовно-романтические поэмы, учебные и мистические поэмы

Статья посвящена рассмотрению вопроса приведения газели в форму маснави XIV и первой половины XV веков персидско-таджикской литературы. Отмечается, что на основе нововведений поэтов, сочинявших маснави, в XIV и первой половине XV веков были нарушены традиционные рамки литературных жанров, произошло беспрецедентное включение сравнительно небольших лирических жанров поэзии, таких как фард, рубаи, қитъа, газель, в композицию средних жанров, как маснави, в результате чего произошел своего рода их синтез. Поэты периода исследования, писавшие маснави, такие как Авхадии Мароғай, Салман Соваҷӣ, Ходҷу Кирмани, Котибии Нишопури, Имади Фақеҳ, Убайди Зокони, Рукниддин Соини Симнани, Ибн Имад, Ибн Ямин, Ибн Насухи Ширази, Мири Кирмани и другие, в своих маснави приводили от одной до пятидесяти газелей в сочетании с метрикой поэмы-маснави. Все газели в маснави связаны с содержанием поэм, так как сюжетная линия или смысловая последовательность маснави проходят через них, они увеличивают красоту и привлекательность слова поэта, усиливают архитекtonику поэм-маснави. Доказано, что до XIV века газель наблюдалась только в составе любовно-романтических поэм, но в XIV и первой половине XV века она проникла в структуру дидактических и мистических маснави.

Key words: masnavi, ghazal, synthesis of genres, relationship between ghazal and masnavi, innovation, love and romantic poems, educational and mystical poems

The article is devoted to the consideration of the issue of bringing the gazelle into the form of masnavi of the 14th and first half of the 15th centuries of Persian-Tajik literature. It is noted that, based on the innovations of the poets who composed masnavi, in the 14th and first half of the 15th centuries the traditional framework of literary genres was violated, there was an unprecedented inclusion of relatively small lyrical genres of poetry, such as fard, rubai, kit'a, ghazal, into the composition of middle genres, as Masnavi, as a result of which a kind of synthesis occurred. The poets of the research period who wrote

masnavi, such as Awhadi Maroghai, Salman Sowaji, Khoju Kirmani, Kotibi Nishopuri, Imadi Fakeh, Ubaid Zokoni, Rukniddin Soyini Simnani, Ibn Imad, Ibn Yamin, Ibn Nasuh Shirazi, Miri Kirmani and others, cited in their masnavi from one to fifty ghazals in combination with the metric of a masnavi poem. All ghazals in Masnavi are related to the content of the poems, since the plot line or semantic sequence of Masnavi passes through them, they increase the beauty and attractiveness of the poet's words, and enhance the architectonics of Masnavi poems. It has been proven that until the 14th century, the ghazal was observed only as part of love and romantic poems, but in the 14th and first half of the 15th centuries it penetrated into the structure of didactical and mystical masnavi.

Назми форсӣ-тоҷикии асрҳои XIV- XV бо ҷустуҷӯи воситаҳои нави ифодаи нияти муаллиф аз адабиёти асрҳои гузашта фарқ мекунад, ки ин ҳам дар сатҳи суварӣ ва ҳам дар сатҳи мӯҳтавоӣ қобили мушоҳида аст. Кӯшиши эҷоди падидаҳои наву ғайрирасмӣ дар раванди адабӣ аз он башорат медиҳад, ки адибон дар ҳама давру замон чун ашҳоси эҷодкор ҳамеша ба тозаҷӯиву навгӯӣ майл доштанд. Ин гароиши адабӣ метавонад дар шаклҳои гуногун зоҳир шавад: дар вайрон кардани қоидаҳои расмии адабиёти «дуруст», дар инқори сабки баёни давраи гузашта, дар тағйирот дар системаҳои услубӣ, дар омезиши як жанр бо жанри дигар ва ғайра. Дар шароити ҳос онҳо метавонанд ба унвони муҳарриқи асосии таҳаввули адабӣ амал кунанд.

Яке аз чунин падидаҳои адабӣ - омезиши жанрҳо ва ё овардани як жанр дар таркиби жанри дигар маҳсуб меёбад, ки ин гуна озмоишҳо дар заминаи анвои адабӣ дар осори манзуми асри XIV ва нимаи аввали садаи XV равшан ба мушоҳида мерасанд.

Омезиш ё синтези жанрҳо мафҳумест, ки тамоюли умумии жанрҳо ба ғанӣ ва муттаҳидшавии ҳамдигар инъикос менамояд. Моҳияти ин падидаи адабӣ, пеш аз ҳама гурез аз суннатҳо ва ҷаҳорҷӯии маъмулии жанрҳо бошад, аз сӯи дигар бурӯзи як навъ ибтиқори шакливу маъноист, ки ҳосили он зуҳури осори омехтажанр аст. Дар ҷаҳорҷӯии ин гузор дар асри XIV ва нимаи аввали садаи XV маснавиҳои эҷод шуданд, ки аз қобилиятҳои ҳунариву шаклии жанрҳои дигар истифода менамуданд, ки мо онро дар мисоли истифодаи ғазал дар маснави ба таҳлил хоҳем гирифт.

Дар адабиётшиносии муосири тоҷик омӯзиши ғазал дар маснави ба ҷуз пажӯҳишоти Р.Худоёр[19;20;21] ва баъзе мулоҳизаҳо ва ишораҳои алоҳидаи С.Начмиев[11, с.73-74] ва Б.Раҳматов[8, с.10-11]. Ҳанӯз ба таври густардаву фарогир мавриди таҳлил қарор нагирифтааст. Р.Худоёр аввалин муҳаққиқест, ки ин мавзӯро дар шакли рисолаи илмӣ номзадӣ мавриди баҳс ва баррасӣ қарор дода[20], вазифаи ҳудро дар баёни вижагиҳои асосии шаклии жанри ғазал, ғазал дар маснави: пайдоиш, тавсеа ва густариши он дар адабиёти форсу тоҷикии асрҳои X -XV доништааст. Б.Раҳматов бар он назар аст, ки Ҳочуи Қирмониро “ба ҳайси аввалин шоире метавон шиноخت, ки ғазали истилоҳиро ба таври ҷузъӣ асосӣ дар маснави қорбасти кардааст”[8, с.10]. Аммо аз таҳқиқи анҷомдодаи Р.Худоёр маълум мешавад, ки Айнокӣ аз аввалин шоиронест, ки дар лобалои маснавии “Варқа ва Гулшоҳ”-и хеш муносиб бар вазни манзума даҳ ғазали истилоҳӣ ба қор бурда, онҳоро бо номи «шеър» ёд кардааст[21, с.130]. Фаҳриддини Гургонӣ дар достони «Вис ва Ромин» дар 16 маврид аз забони қаҳрамонҳои асосии асар ғазал оварда, онҳоро «суруд» номидааст. Бино ба иттилои Р.Худоёр Низомӣ дар чор достони сюжетдораш – «Хусрав ва Ширин», «Лайлӣ ва Мачнун», «Ҳафт пайкар» ва «Шарафнома» ашъори ошиқонаро бо номҳои «ғазал», «суруд» ва «нашид» оварда, дар достони «Хусрав ва Ширин» ғазалҳои малҳун ва дар достони «Лайлӣ ва Мачнун» ғазалҳои мусалсалро истифода кардааст. Сурӯдҳое, ки дар достонҳои «Шарафнома» ва «Ҳафт пайкар» омадаанд, ғазалҳои тавсифӣ буда, бештар ба қасида шабоҳат доранд. Фаридуддини Аттор дар «Хусравнома», Амир Хусрави Дехлавӣ дар дохили достонҳои «Ширин ва Хусрав», «Мачнун ва Лайлӣ», «Ойинаи Искандарӣ», «Дувалронӣ ва Хизрхон», «Қирон-ус-саъдайн», «Нуҳ сипеҳр» ва «Мифтоҳ-ул-футӯҳ» низ ғазал овардаанд. Муҳаққиқи номбурд азикр намудааст, ки Амир Хусрав дар «Қирон-ус-саъдайн» 21 ғазал, дар «Нуҳ сипеҳр» 9 ғазали истилоҳӣ ва 4 ғазалро дар шакли маснави меорад. Инчунин, ӯ дар «Сипеҳри дувум»-и достон ғазалҳоро аз забони Гӯй ва Чавгон меорад, ки ин кори ӯ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик собиқа надошт. Амир Хусрави Дехлавӣ «Қирон-ус-саъдайн»-ро дар баҳри сарои матвии мавқуф навишта, ғазалҳои дар он овардаашро, ки шумораашон 21-то мебошанд, дар ҳафт баҳр ва 16 зихофи он таълиф намудааст. Инчунин, ӯ дар «Нуҳ сипеҳр» ду навъи ғазал – ғазал дар шакли маснави ва ғазали истилоҳиро истифода кардааст, ки шумораи умумиашон 13-то мебошанд. Ӯ аввалин шоирест, ки ғазалҳои дохили маснавиашро аз забони ашъ (Гӯй ва Чавгон) овардааст. Ҳамчунин ӯ

мубтакир шуда, ҳар боби достони «Нух сипехр»-ро дар баҳрҳои гуногун ва ғазалҳои охири он бобхоро дар баҳрҳои дигари шеърӣ овардааст[21, с.132].

Агарчи адабпажӯҳи мазкур доманаи таҳқиқи хешро то маснавиҳои асрҳои XIV- XVвасеъ кардааст, аммо бештар ба баёну таҳлили ҷиҳатҳои хоси мазӯъ дар маснавиҳои то асрҳои XIV- XV пардохта, андешаҳои ӯ дар мавриди истифодаи ғазал дар манзумаҳои маснавии қуруни мазкур бештар ҷанбаи ахборӣ касб намудаанд. Гузашта аз ин, аксар маснавиҳои ин аҳд, аз қабилҳои “Мантиқ-ул-ушшоқ”-и Авҳадии Мароғай, “Ушшоқнома”-и Убайди Зоконӣ, “Ҳумой ва Ҳумоюн”, “Гавҳарнома”-и Ҳоҷи Кирмонӣ, “Сафонома”(“Мӯнис-ул-аброр”), «Муҳиб ва маҳбуб» («Сӣ нома») -и Котиби Нишопурӣ, “Корнома” –и Ибни Ямини Фарюмадӣ, “Тарикатнома”, “Сӯҳбатнома” ва «Равзат-ул-муҳиббин» («Даҳнома») -и Имоди Фақеҳ, “Муҳаббатнома”-и Ибни Насӯҳи Шерозӣ, «Равзат-ул-муҳиббин» («Даҳнома») -и Ибни Имод, «Тӯҳфат-ул-ушшоқ» («Даҳнома») –и Рукниддин Соини Симонӣ, “Руҳ-ул-ошиқин”-и Шох Шучоъ, “Маҳбуб-ул-қулуб” (“Даҳнома”) -и Ҳарирӣ, “Мачмаъ-ул-латоиф”-и Мири Кирмонӣ, ки дар таркиби онҳо ғазал истифода шудааст, аз назари ӯ дур мондаанд. Ҳол он ки маҳз дар ҳамин аҳд ғазал беш аз пеш ҷои хешро дар пайкари маснавӣ дармеёбад ва дар ин замина ба болотарин ҳадди ташаккули тақомули худ мерасад, ки осори баршумурда гувоҳи он аст.

Чунон ки мушоҳида мешавад, яке аз сабабҳои густариши қорбурди ғазал дар пайкари маснавӣ ривоҷи маснавиҳои ошиқона буд. Зеро дар достонҳои ошиқона тавсифи ишқи самимӣ, таърифи муҳаббати пок, васфи ҷамолу қамолу маъшуқа, сифату шарҳи ҳоли ошиқ, баёни дарду алами ӯ дар айёми фироқу васл ва ба ин монанд ҳолатҳои руҳонӣ ва равонии қаҳрамонони ғиноӣ густурдатар тасвир мешаванд, ки ин ҳама бо мавзӯи асосии ғазал- ишқ умумият дорад. Ба назари мо, ҳамин умумияти мавзӯӣ шоирони маснависаро водор намуд, ки барои муассири суҳан ва қоронии баёну тасвир аз ғазал баҳра ҷуста, онҳоро дар замири маснавиҳои ошиқонаи хеш ҷой бидиҳанд. Ҳамчунон ки зикраш рафт аввалин таҷрибаи вуруди ғазал дар маснавӣ маҳз дар достонҳои ошиқона – “Варқа ва Гулшоҳ”-и Айюқӣ ва “Вис ва Ромин”-и Гургонӣ ба мушоҳида расид.

3.Сафо, ки дар тасҳеҳу нашри достони “Варқа ва Гулшоҳ”-и Айюқӣ эҳтимом варзидааст, бар ин назар аст, ки сабаби вуруди ғазал дар таркиби ин маснавӣ аз он иборат буд, ки “дар асли “Варқа ва Гулшоҳ”, яъне қиссаи Урва ва Уфро ба ҳамон наҳв, ки дар маъҳази қадими арабӣ мебинем, баёни матолиб бо зикри абёти ошиқона ва ғазалҳои ҳузноваре аз Урва- шоири араб ҳамроҳ будааст ва нақли достон ба шеъри форсӣ ҳар ҷо, ки ба ин абёт ва ашъори ошиқона, ки ҳукми ғазалҳои моро дорад, расида як ғазал дар миёни маснавӣ гунҷонидааст”[1, с.нӯҳ]. Ба назари мо, ҳамин далел боис ба он шуд, ки минбаъд шоирони маснависаро дар достонҳои ошиқона ба овардани ғазал пардозанд ва ин падида ба як навъ суннати устувор дар достонҳои ошиқона табдил ёбад.

Шоирони аҳди мавриди пажӯҳиш дар баҳрагирӣ аз ғазал дар маснавӣ ба бозофаринӣ ва бознамоии таҷрибаи шуарон пешиндаст ёфта бошанд ҳам, дар ин росто ба ибтиқору тозақориҳо низ пардохтанд. Чунончӣ дар достони “Ҷамшед ва Хуршед»-и Салмони Соваҷӣ панҷоҳ ғазал ба қор рафтааст. Дар баъзе аз нусхаҳои достон шумораи ғазалҳо дар маснавӣ ба қоррафта аз 40 то ба 43 адад ба мушоҳида мерасанд[29]. Теъдоди абёти ғазалҳои дар ин достон қорбастишуда аз 3 то 11 ададро ташкил медиҳанд. Дар ҳеч яке аз ғазалҳо таҳаллуси шоир зикр нашудааст ва дар девони ғазалиёти шоир низ ҳузурӣ ҳеч як аз он ба мушоҳида намерасад. Ғазалҳо дар авзону баҳри мухталиф буда, танҳо вазни се ғазал бо вазни достон – ҳазачи мусаддаси маҳзуф муносиб омадааст.

Салмони Соваҷӣ қабл аз дарҷи ғазал бо фардбайте аз овардани он дар замири маснавӣ бо вожаҳои чун “ғазал”, “назм”, “шеър” ва “абёт” дарак медиҳад, сипас онро зерӣ сарлавҳаи “Ал-ғазал” ё “Ғазал” [13, с.142, с.151, с.155] нақл мекунад. Чунончӣ:

Санам ҳайрон дар он гулбаргу шамшод,
Ба зери лаб дур(р)и ин назм меод.

Ал-ғазал

[13, с.76]

Шакар уду шакар бо ҳам бипарвард,
Бад-ин абёт дуд аз Ҷам баровард

Ал-ғазал

[13, с.79]

ХаменOLIDу дар ғам ашк месуфт,
Ба зорӣ ин *ғазал* бо хеш меғуфт
Ал-ғазал

[13, с.50]

Бояд гуфт, ки дар “Чамшед ва Хуршед ” вожаи “ғазал” аз гурӯҳи калимоти мутазаккира басомади фаровони истифода дошта, дар маҷмӯъ 27 бор ба кор рафта, 13 мавриди он пеш аз нақли ғазал истеъмол шудааст. Албатта, дар асар интарҳ хамеша пайравӣ намешавад, вале ағлаб ба унвони улғу ё як шакли мутаъориф дар дoston риоят мешавад. Чунончӣ:

Малик ёкути ашк аз дида меронд,
Ниҳон дар зери лаб ин *шеър* мехонд.

Ал-ғазал

Эй сабо хезу даме домани хиргах бардор,
Гӯшаи абри ниқоб аз рухи он маҳ бардор.
Он суманрух ба висоқи дили мо меояд,
Хори ин роҳ манам, хори ман аз раҳ бардор.
Сад раҳат чон ба фидо рафту наяфтод қабул,
Менихам бар сари кӯят сар, аз ин раҳ бардор.
Мебарад боди саҳар пай ба сари кӯйи ҳабиб,
Эй дили хаста, пайи боди саҳаргах бардор.
Нақл кун нуқл аз он лаб, на ба вачхе, ки бувад
Оғаҳ он наргиси савдозада ногаҳ, бардор [13, с.63-64].

Чунон ки дида мешавад, ғазалҳо дар “Чамшед ва Хуршед” аз назари мазмун ба хатти суҷаи дoston алоқаманд буда, баёнғари вазъи қаҳрамони ғиноӣ ва ифодағари эҳсосоти ошиқона буда, танҳо бо тарзи қофиябандӣ ва вазн аз маснавӣ тафовут доранд.

Корбурди вожаи ғазал дар дostonи Салмони Соваҷӣ ба гунаест, ки вай бархе аз фусули “Чамшед ва Хуршед”- ро бо иборати “Ғазал гуфтани...” ном бурдааст. Масалан, “Ғазал гуфтани Шаккар аз забони Чамшед”[13, с.69, с.85], “Ғазал гуфтани Баҳорафрӯз дар ҷавоби Шаккар”[13, с.86] аз унвонҳои баъзе аз фаслҳои асар аст. Қаҳрамонони асар гоҳе ба ҳамдигар бо ғазал хитоб мекунанд ва бо ғазал посух медиҳанд.

Ноғуфта намонад, ки ба ҷуз ғазал дар ин дoston бист байти муфрад, як дубайтӣ, шонздаҳ рубоӣ, нуздаҳ китъа низ ба кор рафтааст. Шояд ҳеҷ як шоире ба ин андоза аз қолабҳои дигари шеърӣ дар лобалои маснавӣ истифода накарда бошад, ки дар ин кор Салмон зиёдаравӣ кардааст.

Мутолиа ва ошноӣ бо маснавиҳои асрҳои XIV- XV нишон дод, ки ғазал дар дostonҳои ошиқона на танҳо барои баёни ҳолати руҳониву равонии қаҳрамонҳои лирикӣ, балки ба унвони абзори ёрирасон барои баёни андешаи шоир низ хизмат намудааст. Чунончӣ Хочуи Кирмонӣ дар қисмати муқаддамотии маснавии “Ҳумой ва Ҳумоюн”, яъне пеш аз оғози дoston, пас аз фасли “Дар собиқаи назми китоб” як ғазали ёздаҳбайтӣ овардааст, ки ин аносир дар дostonҳои ишқии то замони ӯ ба ҷашм намерасад. Хочу дар абёти хотимавии сабаби назми китоб байти

Маҳи мутриб он парда оғоз кард,
Бар оҳанги ӯ ин ғазал соз кард [8, с.354].

-ро суруда, баъдан бо унвони “Ғазале, ки иншод карда шуд, ин аст” як ғазалбо вазни маснавӣ - мутақорибӣ мусаммани маҳзӯф овардааст[8, 355], ки оҳанги мадҳӣ дорад [8, с.11]. Ҳамчунин дар қисмати муқаддимаи “Чамшед ва Хуршед”-и Салмони Соваҷӣ низ як ғазали ёздаҳбайтӣ дарҷ гардидааст[8, с.7], ки ин ҷо ҳам ғазал ҷанбаи мадҳӣ касб кардааст. Дар баъзе аз сарчашмаҳо ин ғазал дар 10 байт омадааст[26].

Дигар аз далоили густариши бемайлоии истифода аз ғазал дар маснавиҳои давраи пажӯҳиши мо ривочи бесобиқаи манзумаҳои даҳномаву синома дар ин давра аст, ки ҳамагӣ дар қолаби шеърӣ маснавӣ нигошта шудаанд. Шоёни зикр аст, ки пажӯҳишгарон даҳномаро навъе аз ашъори ғиноӣ ва ё гунае аз маснавиҳои ошиқона донистаанд, ки дар онҳо даҳнома ба тартиби як дар миён байни ошиқ ва маъшӯқ радду бадал шуда, дар миёни номаҳо ғазале низ дарҷ мешуд. Аз дувоздаҳ маснавии мавҷуд дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, ки комилан ба меъёрҳои таъинкунандаи даҳномаҳо созгор ҳастанд[22, с.9], даҳтояш дар давраи пажӯҳиши мо навишта шудаанд, ки ин теъдод баёнғари пешрафти бесобиқаи ин навъ маснавиҳо дар давраи мазкур аст. Маснавиҳои “Мантӣқ-ул-ушшоқ”-и Авҳадии Мароғай, “Ушшоқнома”-и Убайди Зоконӣ, «Равзат-ул-муҳиббин» («Даҳнома») -и Имоди Фақеҳ, «Муҳиб ва маҳбӯб» («Сӣ нома») -и Котибии

Нишопурӣ “Муҳаббатнома”-и Ибни Насӯҳи Шерозӣ, «Равзат-ул-муҳиббин» («Даҳнома»)-и Ибни Имод, «Тӯҳфат-ул-ушшоқ» («Даҳнома») –и Рукниддин Соини Симнонӣ, “Рӯҳ-ул-ошиқин”-и Шоҳ Шучоъ, “Маҳбуб-ул-қулуб” (“Даҳнома”)-и Ҳарирӣ, «Муҳиб ва маҳбуб» («Сӣ нома»)-и Ихтиёр, ки даҳнома (синома) ҳастанд, дар таркиби худ ғазал доранд. Дар даҳнома (синома)-ҳо ғазалҳо бештар коркарди номай доранд, яъне ғазал дар дохили номаи маъшук ба ошиқ ва ё ошиқ ба маъшук гунҷонида шуда, ҳамеша аз назари вазн бо вазни дoston баробаранд.

Авҳадии Мароғай дар маснавии даҳномаи “Мантиқ-ул-ушшоқ” [10] даҳ ғазал бо вазни маснавӣ овардааст. Мазмуни матлаи аксари ғазалҳо баёти пешини маснавӣ созгор буда, тибқи мушоҳидаи мо ғазалҳои дар “Мантиқ-ул-ушшоқ” ироашуда дар девони ғазалиёти Авҳадӣ дида намешаванд ва шоир ин ғазалҳоро махсус барои ҳамин маснавӣ эҷод намудааст.

“Ушшоқнома”-и Убайди Зоконӣ [4] 6 ғазал дорад, ки 4 ғазал аз худи суҳанвар ва ду ғазали дигар аз шоири дигар аст [15, с. 57]. Навгонии кори Убайди Зоконӣ дар овардани ғазал дар таркиби маснавӣ дар он зоҳир мешавад, ки ӯ дар ғазалҳои худ бо риояи вазни маснавӣ байти таҳаллус зикр мекунад, ки дар ғазалмаснавиҳои пешин вучуд надоштанд [24, с. 149].

Ҳамчунин дар ин маврид У. Юсуфов ишора менамояд, ки Убайд “дар баробари ғазалҳои хеш ғазалҳои Хумро низ дар миёни маснавии худ гунҷониш додааст, ки чунин корбурди суҳанварони дигар дар таркиби маснавӣ низ як навъ навоарӣ ба шумор меравад” [24, с. 150]. Баррасии маснавии суҳанвари Қазвинӣ собит намуд, ки ғазалҳои мундариҷ дар “Ушшоқнома” бо андаке тағйир дар девони ашъори Убайд низ вомерхӯранд [15, с. 58].

Дар «Равзат-ул-муҳиббин» («Даҳнома»)-и Имоди Фақех [5] низ даҳ ғазал бар вазни маснавӣ оварда шуда, тамоми ғазалҳо бо мазмуни асар иртибот ёфта, байни ғазалу маснавӣ ба ҷуз кофиябандии он дигар тафовут ба мушоҳида намерасад. Дар ин маснавӣ дар баробари ғазал боз даҳ байти муфрад (фард) низ ба кор рафта, ки баъд аз ғазал ва ё пеш аз фасли “Тамомии суҳан” омадааст.

Аз маснавиҳои дигари даҳнома, ки дар батни худ ғазал гунҷониш додааст, “Муҳаббатнома”-и Ибни Насӯҳи Шерозӣ [18] махсус меёбад, ки дар он 10 ғазал омадааст. Зеро тибқи суннати маъмули даҳноманависӣ дар даҳномаҳо дохили даҳ нома мутаносибан даҳ ғазал оварда мешуд, ки ин шумораро Ибни Насӯҳ дар маснавии хеш риоят намудааст.

Ҳамчунин дар маснавии «Равзат-ул-муҳиббин» («Даҳнома»)-и Ибни Имод [2], ки сохтори он баргирифта аз “Мантиқ-ул-ушшоқ”-и Авҳадии Мароғай, яъне шомили нома ва паём, дарчи ғазал, тамомии суҳан, бурдани сабо паёмрост, даҳ ғазал оварда шудааст. Муаллифи «Равзат-ул-муҳиббин» ҳарчанд дар сохтор ба “Мантиқ-ул-ушшоқ” назар дорад, аммо бархилофи Авҳадӣ ба овардани ҳикоят тавачҷуҳ надоштааст. Ибни Имод дар маснавии худ танҳо дар як маврид ҳикоят овардааст.

Дар «Тӯҳфат-ул-ушшоқ» («Даҳнома»)–и Рукниддин Соини Симнонӣ [12] ва “Маҳбуб-ул-қулуб” (“Даҳнома”)-и Ҳарирӣ [23] адади ғазалҳои мундариҷ ёздаҳтоанд, ки инро метавон як навъ ибтиқори шоирони даҳномасаро махсус намуд. Гузашта аз ин Рукниддини Соин шумораи номаҳоро дар маснавии хеш то ба понздаҳ адад расонидааст. Дар маснавии даҳномаи “Рӯҳ-ул-ошиқин”-и Шоҳ Шучоъ шумораи номаҳо риоят шуда бошанд ҳам, адади ғазалҳо кам карда шудааст. Дар ин маснавӣ ҳамагӣ шаш ғазал ҷой гирифтааст. Дар «Муҳиб ва маҳбуб» («Сӣ нома»)-и Котибии Нишопурӣ [9] сӣ ғазал вучуд дорад, ки ҳамагӣ мутаносиб бо вазни маснавӣ – ҳазачи мусаддаси маҳзурф (мақсур) аст. Ғазалҳо як андар миён байни ошиқу маъшук (Муҳиб ва Маҳбуб) радду бадал мешаванд. Ба ҷуз ду ғазал бақия аз радиф озоданд ва ба ҷуз як ғазали ҷаҳорбайтӣ боқимонда дорой панҷ байтанд.

Маснавии «Муҳиб ва маҳбуб» шоири ношинохтаи нимаи аввали асри XV Ихтиёр [3], ки шомили сӣ ғазал аст, зеро даҳнома (синома)-ҳои асли тарҳи яқсон ва сохтори ягона доранд.

Дар маснавиҳои ошиқона, аз ҷумла даҳнома (синома)-ҳо, ки қаҳрамонҳои асосиашон ошиқ ва маъшуқанд, ғазал байни ду қаҳрамон радду бадал мешавад ва дар аксар вақт барои ифодаи эҳсосҳои қалбӣ ва муҳаббати онҳо хизмат мекунад. Воқеъан, чун муҳтавои асосии дostonҳои ишқӣ баёни авотиф ва розу нози ошиқона аст, бештар аз ғазал анвои дигари шеърӣ наметавонанд ин мазминро фаро бигирад. Гузашта аз ин ғазалҳо дар ин навъ маснавиҳо барои бештар боз намудани зухуроти равшани эҳсосот, рӯҳия ва фикрҳои шахсиятҳои дostonӣ ва бо зарурати мазмуни асосии асар нақл шудаанд.

Агар шоирони асрҳои пеш ғазалро умдатан дар ҷаҳорҷуби дostonҳои ошиқона, ҳамосию таъриҳӣ ба кор мебарданд, дар асри XIV ва нимаи аввали XV ғазал дар бадаи маснавиҳои

омузишвиру ирфонӣ низ роҳ ёфт. Имоди Фақеҳ дар боби охири “Сӯхбатнома”-иҳеш “Дар одоби муганниён” бо таваҷҷӯҳ ба мазмуни асар пас аз овардани қисмати назарии мамлӯ аз истилоҳоти мусиқӣ ғазали ҳафтбайтиро, бо зикри таҳаллуси Имодин, дохил кардааст [6, с.145-146] Гуфтанист, ки бори аввал аст, ки ғазал дар баробари манзумаҳои ошиқона ва даҳномаву синомаҳо дар маснавиҳои таълимӣ низ роҳ ёфтааст, ки ин яке аз ибтикороти Имодин ба ҳисоб меравад. Пас аз ӯ ҳамчунон Мири Кирмонӣ дар фасли “Дар сифати ишқу ишқбозӣ ва ошиқ”-и маснавии таълимии “Маҷмаъ-ул-латоиф” 4 ғазалро ҷой додааст [7, с.62-65]. Дар ин ҷо ҳам чун мавзӯи аслӣ - шарҳи ишқу ишқбозӣ ва баёни ҳолати ошиқ аст, шоир лочарам барои бехтар боз намудани моҳияти масъала аз ғазал, ки мавзӯву мундариҷааш ишқ аст, суд ҷустааст. Ҳар ҷаҳор ғазал бар вазни худ маснавӣ буда, бо зикри таҳаллуси Мири Кирмонӣ дар мактаи он омадаанд. Тартиби омадани ғазал (F.I, II, II, IV)-хоро дар инфасли маснавӣ (M) бо шумораи абёташон баъди ҳатти каср (/) ба ин тарҳ аст:

M(10)→F.I/9 →M(10)→F.II/9→ M(11)→F.III /11→M(10)→F.IV/10

Чунонки мушоҳида мегардад, Мири Кирмонӣ дар ин фасл масъалаи назариро дар шакли маснавӣ баён намуда, ин масъаларо бо ғазале тақвият мебахшад ва ҳамзамон дар баробари ин ҳама таносуби абёти маснавӣ ва ғазалро то ҳадди лозим риоя намуда, бо ин кор эҷод ва мувозинати дохилии фасли мазкурро таъмин намудааст.

“Гавҳарнома”-и Хочуи Кирмонӣ дорои нӯҳ ғазал бар вазни худ маснавӣ аст. Вижагии ғазалиёти “Гавҳарнома” аз он иборат аст, ки матлаи ғазалҳо бо абёти пеш аз он аз нигоҳи маъно иртиботи қавӣ доранд, ки ин пайванди маъноӣ архитекtonикаи маснавию боз ҳам мустаҳкам ва наздик менамояд. Ғазали аввали маснавӣ, ки ба дуои яке аз вузарои хонадони Инҷу - Баҳоуддин Маҳмуд, вазири Амир Муборизуддин ихтисос ёфтааст, аз нигоҳи муҳтаво ва мазмун камтар ба ғазали истилоҳӣ наздик аст, он фақат аз лиҳози шаклҷавобгӯи талаботи жанрии ғазал аст. Дар ин ғазал ҷумлаву иборотиз иёди дуъоя афзалият дошта, маҳз онҳо бори маънӣ мекашанд. Ин аносири лафзӣ наро аз лиҳози дарбаргирии мавзӯ аз ғазали истилоҳӣ дур ва бештар ба қасидаи мадҳӣ наздик менамояд. Бо вучуди ин ҳама, он зери унвони “Ғазал дар дуои давлати маҳдумсоҳиби осафтадбир, вазир ибн ал-вазир ибн ал-вазир, лозол Баҳоу-л-мулки ва-д-дин” омада, бозгӯи он аст, ки ин ғазал дуъоест дар ҳақи Баҳоуддин Маҳмуд [8, с.279].

Ҳадафи ҳама ғазалиёти “Гавҳарнома”, ба ҷуз аввали, таъйиди назари шоир дар ин ё он маврид буда, ҳама онҳо ба ҷуз ғазали дуоия, нӯҳбайтӣ ҳастанд, Ғазали дуоияи Баҳоуддин ягона ғазалиёздаҳбайтии маснавист. Ҳамчунин ҳама ғазалҳо, ба ҷуз ғазали ҳаштум [8, с.308] дорои радифанд. Ибни Ямин дар маснавии “Корнома” [16] бо таносуби вазни мумии асар як ғазали даҳбайтаи худро бо зикри таҳаллус овардааст. Аз рӯи мушоҳидаҳои мо мушаххас шуд, ки ин ғазал маснавӣ дар девони ғазалиёти шоир гунҷонида нашудааст ва он махсус барои ҳамин асар эҷод гардидааст [16, с.210]. Ногуфта намонад, ки дохил намудани ғазал дар сохтори маснавиҳо ба зебӣ ва ҷаззобияти каломӣ шоир меафзояд ва лаҳни каломро танаввӯ мебахшад.

Вуруди бисобиқаи ғазал ба батни маснавиҳои ин давра аз як сӯ баҳри танаввӯ ва ҷозибияти ҳоси ин навъи шеърӣ мусоидат намояд, аз ҷониби дигар гувоҳи он аст, ки дар асрҳои XIV ва XV ғазал аз шаклҳои шеърии писандидаи суҳанварони форсу тоҷик будааст, ки ҳатто марзҳои жанрҳои убури намудааст. Дар айни ҳол бадеҳист, ки дар асоси навабардоҳои шоирони маснависарои асрҳои XIV ва нимаи аввали асри XV марзи жанрҳои адабӣ шикаста шуд, кидар натиҷа як навъ синтези жанрҳо ба вучуд омад. Жанрҳои нисбатан хурди лирикӣ, аз қабилӣ фард, рубоӣ, қитъа, ғазал ба маснавии ин аҳдбеш аз пеш роҳ ёфтанд. Албатта, вуруди ғазал ба маснавӣ қабл аз давраи пажӯҳиши мо қабилӣ мушоҳида аст, аммо дар қуруни XIV ва XV ин падида ба болотарин ҳадди ташаккулу тақомули худ мерасад ва вижагии шакливу маъноӣ пайдо мекунад, ки таҳлилу андешаҳои болоӣ гувоҳи он аст. Агар дар маснавиҳои то асри XIV ғазал маъмулан бидуни таҳаллус ба пайкари дostonҳо гунҷонида мешуд, дар ин давра маснавиҳои падида омаданд, ки шомилӣ ғазали таҳаллусдор буданд. Бидуни ин ғазалҳои шоирони дигар низ шомилӣ бархе аз маснавиҳои аҳди мазкур шуданд. Убайди Зоконӣ дар маснависароии ин аҳд мубтакири ҳар ду шеваи ғазаловарӣ буд, ки шеваи аввал аз ҷониби суҳанварони маснавибардози минбаъдаи дода шуд, аммо шеваи дуюм ба истикбол рӯ ба рӯ нашуд. Гуяндаи ғазал дар маснавиҳои ишқӣ асосан ошиқ ё маъшӯқ аст. Ғазалҳо дар ин қабил маснавиҳо аксаран ба унвонимӯколамаи ошиқона истеъмол мешаванд. Аммо дар маснавиҳои таълимиву ирфонӣ ғазалҳо ғолибан барои тасдиқи фикри суҳанвар ва гузариш аз як мавзӯ ба мавзӯи дигар нақл мешаванд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Айюқӣ. Варқа ва Гулшоҳ. Ба эҳтимоми Забехулло Сафо/Айюқӣ.-Техрон,Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1343.-135 с.
2. Ибни Имоди Хуросонӣ. Равзат-ул-муҳиббин(Дахнома).Тасхеҳи Саид Нафисӣ.-Техрон, 1314.-179 с.
3. Ихтиёр.Муҳиб ва маҳбуб.Тасхеҳи Аҳмадризо Ялмаҳо.- Даҳокон, 1390.- 198с.
4. Зоконӣ, Убайд. Осор. Бо тасхеҳ ва мукаддимаи Ҷобулқо Додалишоев.Зери назари Асғари Ҷонфидо ва Аълоҳон Афсаҳзод/У.Зоконӣ.- Душанбе: Дониш, 1991.- 212 с.
5. Кирмонӣ, Имоди Фақеҳ.Маснавиҳо.Тасхеҳи Муҳаммадризо Сарфӣ ва Дориюши Козимӣ/И.Кирмонӣ.- Кирмон, 1380.- 328 с.
6. Кирмонӣ, Имоди Фақеҳ. Панҷ ганҷ.Тасхеҳи Рукниддини Хумоюнфарруҳ.- Техрон, Интишороти Донишгоҳи миллии Эрон, 1356.- 432 с.
7. Кирмонӣ, Мир.Куллиёт.Тасхеҳи Ваҳид Қанбарии Наниз ва Ромин Нафисӣ-Техрон, Сухан,1397.-386с.
8. Кирмонӣ, Хочу. Хамса. Таҳиява тавзеҳи Б.Раҳматов, О.Оқилов ва Ш.Олимова /ХочуиКирмонӣ.- Хучанд:Хуросон, 2017.- 880 с
9. Котибӣ, Шамсиддин Муҳаммад ибни Абдулло.Куллиёти Котибӣ.Нусхаи хаттии № 2615/3 Китобхонаи Маркази асноди Маҷлиси Шӯро.- С.169.- 255.
- 10.Мароғай, Авҳадӣ.Куллиёти девон.Тасхеҳи Саид Нафисӣ.-Техрон: Амири кабир, 1340.-
- 11.Сайфиев, Н. Достонсароии форсу тоҷик дар асри XIV(ибора аз 2 қисм)/Н.Сайфиев.- Душанбе, 1983.-112с.-1 қ.
- 12.Симноӣ, Рукниддин ибни Соуниддин.Тухфат ул-ушшоқ.Нусхаи хаттии № 4751/6, Китобхонаи Малик
- 13.Совачӣ, Салмон.Ҷамшед ва Хуршедю-Техрон, 1348.-208с.
- 14.Таджибоев, Ш. Г. Тааммуле дар "Сӯхбатнома"- и Имоди Фақеҳи Кирмонӣ / Ш. Г. Таджибоев // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук. – 2009. – № 1(17). – С. 38-47. – EDN KZTXPR.
- 15.Тоҷибоев, Ш. Ғ. Вижагиҳои сохторӣ ва гоҷиҳои бадеии “Ушшоқнома”-и Убайди Зоконӣ / Ш. Ғ. Тоҷибоев // "Номаи донишгоҳ" -и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров, силсилаиилмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2022. – №. 1(70). – Р. 53-62. – DOI 10.51844/2077-4990-2022-1-53-62. – EDN PJAVJW.
- 16.Тоҷибоев, Ш. Ғ. Сохтор ва муҳтавои маснавиҳои Ибни Ямини Фарюмадӣ / Ш. Ғ. Тоҷибоев // "Номаи донишгоҳ" -и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров, силсилаиилмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2023. – №. 1(74). – Р. 203-211. – DOI 10.51844/2077-4990-2023-1-203-211. – EDN JMAUSB.
- 17.Фарюмадӣ, Ибни Ямин.Девони ашъор.Бо тасхеҳ ва эҳтимоми Хусайналии Бостонирод/И.Я.Фарюмадӣ.-Техрон, Китобхонаи Саной, 1344.-734 с.
- 18.Форсӣ, Ибни Насӯх.Муҳаббатнома. Нусхаи хаттии № 4925/14, Китобхонаи Малик
- 19.Худоёров, Р.С. Газель в маснави: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.01.03 - Литература народов стран зарубежья [таджикская литература] // Р.С. Худоёров.- Душанбе, 2009.- 20с.
- 20.Худоёров Раджабали Сараевич. Газель в маснави : X - XV вв. : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.01.03 / Худоёров Раджабали Сараевич; [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. АН Респ. Таджикистан].- Душанбе, 2010.- 165 с.
- 21.Худоёров, Р.С.Газел в месневи "Лайли и Меджнун" Абдурахмана Джами / Р.С.Худоёров // Вестник Курган-тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава. – 2014. – № 3(29). – С. 62-68..
- 22.Хуросонӣ, М.Таҳлили дахномаҳои адаби форсӣ аз дидгоҳи анвои адабӣ/М.Хуросонӣ,Ф.М.Довудӣ//Матнпаҷӯҳии адабӣ.-1390(2012).-№15 50).-С.9-36.- <https://sid.ir/paper/91053/fa>
- 23.Ҳарирӣ. Маҳбуб-ул кулуб. Нусхаи хаттии № S.p.1531/2, Китобхонаи милли Фаронса(Париж)
- 24.Юсуфов, У.А.Навгарой дар сохтори маснави/У.А.Юсуфов//Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ.- 2020.-№ 4(87).-С.146-151.
- 25.www.isna.ir/news/1401032517812
- 26.<https://fa.wikipedia.org/wiki>
- 27.<https://ganjoor.net/salman/jamkhor/sh7>

28. <https://fa.wikipedia.org/wiki>

29. <https://www.cgie.org.ir/fa/article/240463/>

REFERENCES:

1. Ayyuqi. Varqa and Gulshah. By the Zabihollah Safa efforts/ Ayyuqi.-Tehran, Tehran University Publications, 1343(1964).-135 p.
2. Ibn Imad Khurasani. Ravzat-ul-Muhibbin (Dahnama). Edited by Said Nafisi. - Tehran, 1314
3. Ekhtiar .Moheb va Mahboub. Edited by Ahmadreza Yalmaha. - Dahakon, Dehaghan: Islamic Azad University Dehaghan Branch, 1390.
4. Zokoni, Ubaid. Collection of works.. Corrected and introduced by Jobulqo Dodalishoev. Under the editorship of Asghari Jonfido and A'lokhon Afsahzod / U. Zokoni. - Dushanbe: Knowledge, 1991. - 212 p.
5. Kirmoni, Imod.Poems. The revision of Muhammadrizo Sarfi and Doriyuoshi Kazimi/I.Kirmoni.- Kirmon, 1380.-328 p
6. Kirmani, Imodi Fakeh. Five Treasures(Panj ganj) Edited by Rukniddin Humayunfarrukh.- Tehran, Publication of the National University of Iran, 1356.- 432 p.
7. Kirmani, Mir. Collection of works. Edited by Vahid Kanbari Naniz and Romin Nafisi- Tehran, Sukhan, 1397.-386 p.
8. Kirmani, Khoju. Khamsa. Prepared and explained by B. Rakhmatov, O. Oqilov and Sh. Olimova/Khojui Kirmoni. - Khujand: Khurason, 2017. - 880 p.
9. Katebi, Shamsiddin Muhammad ibn Abdullah. Collection of works.Manuscript No. 2615/3 Library of the Council Assembly Documents Center. - P. 169. - 255.
10. Marogai, Avhadi. Collection of poems(Kullyyat devan). Edited by Said Nafisi.-Tehran: Amir Kabir, 1340
11. Saifiev, N. Epic-poem writing of Persian and Tajiks in the 14th century(consisting of 2 v /N.Saifiev.- Dushanbe: Maorif, 1983.-112 p.- 1 v.
12. Simnani, Rukniddin ibn Souniddin. Tuhfat ul-ushshaq. Manuscript No. 4751/6, Malik Library
13. Sovaji, Salman. Jamshed and Khurshed.-Tehran, 1348.-208 p.
14. Tojiboev, Sh.Cogitations on the mesnevi of Imodi Fakehi Kirmoni's "Suhbatnoma"/Sh.Tojiboev// Scientific notes of Khujand State University. Academician B. Gafurov. Humanities and Social Sciences Series.- 2009.- № 1(17).- P. 38-47.
15. Tojiboev, Sh. Compositional and ideological-belles-lettres peculiarities of “Oshagh Nameh” by Ubayd Zokoni /Sh.Tojiboev// Scientific notes of Khujand State University. Academician B. Gafurov. Humanities and Social Sciences Series.- – 2022. – No. 1(70). – P. 53-62.
16. Tojiboev, Sh.Structure And Contents Of Ibn Yamin Faryumadi's Masnavi/Sh.Tojiboev// Scientific notes of Khujand State University. Academician B. Gafurov. Humanities and Social Sciences Series.- 2023. – No. 1(74). – P. 203-211.
17. Faryumadi, Ibn Yamin. Divan of poems. With the correction and efforts of Husainali Bostonirod/I. Ya. Faryumadi.-Tehran, Sana'i Library, 1344.-734 p.
18. Farsi, Ibn Nasuh. Love letter. Manuscript № 4925/14, Malik Library
19. Khudoyorov, R.S. Gazelle in Masnavi: abstract of a dissertation for the degree of candidate of philological sciences: 01/10/03 - Literature of the peoples of foreign countries [Tajik literature]/ / R.S. Khudoyorov. - Dushanbe, 2009. - 20 p.
20. Khudoyorov Rajabali Saraevich. Gazelle in Masnavi: X - XV centuries. : dissertation ... candidate of philological sciences: 10.01.03 / Khudoyorov Rajabali Saraevich; [Place of protection: Institute of Languages. or T. them. Rudaki. AN Rep. Tajikistan].- Dushanbe, 2010.- 165 p.
21. Khudoyorov, R.S. Gazel in the mesnevi “Laili and Majnun” by Abdurrahman Jami / R.S. Khudoyorov // Bulletin of Kurgan-Tube State University named after Nosir Khusrav. – 2014. – No. 3(29). – p. 62-68.
22. Khorasani, M. Analysis of Dah-nāmeḥ (Ten letters) in Persian Literature from a Literary Genre Perspective/ M. Khorasani,M.F.Dovudi// *Literary Text Research*.- 2012.- №15 (50).- P. 9-36.
23. Hariri. Mahbub-ul-Qulub. Manuscript No. S.p.1531/2, National Library of France (Paris)
24. Yusufov U.A. Innovation in Masnavi Structure / U.A. Yusufov // Message of Pedagogical University. - 2020. -No. 4(87). - P. 146-151.
25. www.isna.ir/news/1401032517812
26. <https://fa.wikipedia.org/wiki>
27. <https://ganjoor.net/salman/jamkhor/sh7>
28. <https://fa.wikipedia.org/wiki>
29. <https://www.cgie.org.ir/fa/article/240463/>